

STEFANO SANTORO e FRANCESCO ZAVATTI (a cura di), *Clio nei socialismi reali. Il mestiere di storico nei regimi comunisti dell'Europa Orientale*, Milano, Edizione Unicopoli, 2020, 295 p.

Culegerea de studii dedicată istoriografiei din țările socialiste de după al doilea război mondial are trei secțiuni, precedate de o *Introduzione* semnată de cei doi editori. Prima secțiune intitulată *Controllo, Compromesso e Resistenza (Control, compromis și rezistență)* este deschisă de studiul lui Francesco Zavatti, *Il mestiere di storico nell'Europa dell'Est tra stalinismo e destalinizzazioni (Meseria de istoric în Europa de Est între stalinizare și destalinizare)*, p. 21–36. Scopul articolului este de a face o analiză comparativă a scrierii istoriei în Albania, Ungaria, România și RDG, în perioada instaurării noului regim socialist. Autorul analizează trei segmente: apariția noilor instituții de cercetare, raportul dintre istorici și putere, contactele internaționale din anii '50 și '60.

O trăsătură comună a fost educarea propagandiștilor în școlile și universitățile sovietice în perioada 1941–1943. Întorși în țările lor, au întemeiat sau condus instituții reformate după model sovietic. La aceasta s-au adăugat despărțirea învățământului universitar de cercetare și eliminarea istoricilor nemarxiști din universități, catedrele de istorie fiind acaparate de propagandiști. În RDG a luat ființă Institutul pentru Marxism-Leninism, Academia de Științe Sociale a CC al Partidului, Institutul de Istorie al Partidului. În România s-au înființat școli de partid, Muzeul de Istorie al PMR, Institutul de Istorie al CC al PMR. După 1955, propagandiștii sovietici au fost îndepărtați (cazul lui Mihail Roller) și au fost reabilitați foști istorici, toate acestea făcând parte din strategia lui Gh. Gheorghiu-Dej de a crea un consens la nivel național și a da credibilitate discursului național. În Ungaria au fost create institute de cercetare: Institutul Maghiar al Mișcării Muncitorești, Institutul de Științe Politice. După 1956 s-au manifestat două școli istoriografice rivale: național-comunistă și internaționalistă. În Albania existau două institute de cercetare, de istorie și de arheologie, care se aflau pe lângă Facultatea de Istorie și Filosofie.

În ceea ce privește raportul dintre istorici și putere, în România după 1956 a început destalinizarea, istoricii epurați au fost reangajați (Silviu Dragomir eliberat în 1955, Șerban Papacostea îndepărtat de la Institutul de Istorie și reangajat în 1957). A început în istoriografia română o perioadă de recuperare controlată a trecutului. În Ungaria, din 1956 până în 1961 a fost introdusă o cenzură dură, cu subiecte tabu, care au supraviețuit până în 1988–1989. În Albania au rezistat istoricii care au dezvoltat o istorie autarhică, naționalistă, educați în URSS (Stefanaq Pollo, Aleks Buda) și s-a manifestat ingerința partidului în discursul istoric, care avea drept bază principiul dezvoltat de Enver Hodja, al „încercuirii” (nevoia de a elimina dușmanii interni și externi). În RDG, după 1956, au fost eliminați istoricii revizionisti, Ernst Bloch, Kurz Klein, iar mulți specialiști au părăsit țara. Cei care au rămas au fost nevoiți să facă compromisuri.

Războiul rece a avut drept consecință ruperea legăturilor diplomatice și culturale cu statele occidentale, închiderea institutelor străine de cultură. După 1958, în România a început destalinizarea: închiderea Editurii Cartea Rusă, din 1963 au dispărut toate instituțiile româno-ruse (Institutul, Muzeul și Analele). A existat o oarecare deschidere spre legăturile științifice internaționale: s-a constituit Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene în 1962 și a apărut publicația „Revue Roumaine d'Histoire”. În 1960, la Congresul Internațional de științe istorice de la Stockholm au participat 17 istorici români. Institutul de Istorie al Partidului a participat la conferințe internaționale cu teme referitoare la antifascism și Rezistență. În 1980, Congresul Internațional de Științe Istorice a fost organizat la București, iar în urma acestuia, în 1982, Lucian Boia și Charles Carbonell au organizat Comisia Internațională a Istoriografiei și revista „Storia della Storiografia”.

Jan Szumski semnează articolul *Le politiche storiografiche dell'Unione Sovietica verso i Paesi Slavi del Bloco Orientale. Strutture formali ed istituzionali (1945–1989) (Politicile istoriografice ale Uniunii sovietice față de statele slave din Blocul Oriental. Structuri formale și instituționale (1945–1989))*, p. 37–58. Articolul a fost scris pe baza documentelor inedite din arhivele rusești și cele deținute de Fundația Hoover din SUA și surprinde metodele prin care URSS a influențat istoriografia

oficială din Polonia, Cehoslovacia și Bulgaria, sesizând trei canale de acțiune: misiunile diplomatice sovietice, instituțiile științifice ale URSS, istoria PCUS și instituțiile create pentru studiul acesteia. Sunt prezentate departamentele care se ocupau de controlul asupra vieții academice din URSS, supraveghind planurile de cercetare, congresele, conferințele, politica de cadre referitoare la elitele academice, nevoite să activeze în partid etc. Organizarea departamentelor a fost influențată de: moartea lui Stalin, mișcările din Ungaria și Polonia, relațiile încordate cu Iugoslavia. Institutele de cercetare și academiile din țările menționate au fost organizate după model sovietic, existând o importantă direcție de cercetare, panslavismul, care a pregătit apariția unor lucrări voluminoase referitoare la istoria Poloniei, istoria Cehoslovaciei, istoria Bulgariei (apărute în 1954). Misiunile diplomatice sovietice aveau subordonate și societăți ce se ocupau de propaganda culturală, cu influențe mari asupra cercetării istorice. Ambasadele supravegheau și producția de carte, traduceri din rusă, se ocupau și de specialiștii sovietici ce vizitau țările slave. Autorul arată și un traseu al deciziilor referitoare la pătrunderea ideologiei sovietice în mediul academic și universitar. Un mod de influențare a fost și manipularea resurselor arhivistice.

Al treilea articol îl are ca autor pe Paul Maurice, *La scrittura della storia nella Repubblica democratica tedesca attraverso il prisma della destalinizzazione sovietica. Controversie storiografiche e politiche intorno alle opere dello storico Jürgen Kuczynski* (Scrierea istoriei în Republica Democrată Germană prin prisma destalinizării sovietice. Controverse istoriografice și politice în jurul lucrărilor istoricului Jürgen Kuczynski), p. 59–72. Autorul prezintă activitatea istoricului est-german Jürgen Kuczynski, intelectual de stânga din perioada interbelică, care în 1945 s-a reîntors din Marea Britanie și a fost conducătorul unei catedre de istorie economică la Universitatea Humboldt. După 1956 s-a manifestat împotriva stalinizării și, deși era un comunist din convingere, a încercat o întoarcere la spiritul științific aplicat științelor umaniste, rămânând însă în cadrul de interpretare marxist. În 1958 a fost acuzat de contacte cu revizionismul și a fost marginalizat.

Ultimul articol al primei secțiuni este semnat de Anna Zadora, *Gli storici sotto il peso della pressione politica, tra sottomissione e resistenza. Alcune riflessioni sul contesto bielorusso* (Istoricii sub povara presiunii politice, între supunere și rezistență. Câteva reflecții asupra contextului bielorus), p. 73–96. Sunt analizate principalele etape ale istoriografiei bielorusse: perioada sovietică (1919–1985), pereistroika și independența (1985–1994), perioada actuală. Sunt prezentate trăsăturile fiecărei perioade referitoare la: ideologia istoricilor, condiția lor economică, condiția socială și cea politică. În ultima parte a articolului sunt relatate biografiile unor importanți istorici bieloruși, în contextul în care numărul istoricilor titulari din universități și institute a oscilat: 52 în anul 1928, 71 în 1955, 268 în 1980 și 321 în 2010. Pe baza unei analize sociologice, autoarea ajunge la concluzia că tipul predominant al istoricilor bieloruși a fost cel al oportunismului pragmatic.

A doua secțiune a culegerii este dedicată comparațiilor istoriografice, *Storiografie a confronto*. Patryk Pleskot scrie despre *Nonostante la Cortina di ferro. Un tentativo di spiegazione riguardo al fenomeno delle somiglianze metodologiche tra alcuni storici polacchi e l'ambiente delle «Annales» francesi (1956–1989)* (În ciuda Cortinei de Fier. O încercare de a explica asemănările metodologice între unii istorici polonezi și mediul de la „Annales” (1956–1989) p. 99–120. Legăturile istoriografiei poloneze cu Școala de la Annales datează din perioada interbelică și au continuat și după 1945. Ambele spații științifice aveau interese comune pentru istoria economică și socială de lungă durată în perioada medievală și modernă. Ghislain Potriquet dedică articolul său destinului profesional al lui Karl Drechsler, *uno storico tedesco (orientale) della Guerra fredda* (Karl Drechsler, un istoric est-german al Războiului rece). Cel care a devenit director al Institutului de Istorie al Academiei RDG, Drechsler, s-a bucurat de relativa liberalizare a societății est-germane și a reușit să viziteze SUA. În 1986 îi apare lucrarea despre SUA de la coaliția antihitleristă la Războiul rece, carte publicată la Editura Academiei RDG, oferind o viziune marxistă asupra politicii externe americane.

În aceeași secțiune, Soit Ocakli analizează studiile precomuniste și comuniste ale istoriografiei sovietice și poloneze referitoare la tătarii din Crimeea din secolul al XVIII-lea în articolul *L'immagine dei tatar di Crimea nelle opere di Aleksey Novoselsky e Bohdan Baranowski. Uno studio comparativo sull'interpretazione della storia da parte dei sovietici e dei comunisti polacchi* (Imaginea tătarilor din Crimeea în operele lui Aleksey Novoselsky și Bohdan Baranowski. Un studiu

comparativ asupra interpretării istoriei din partea sovieticilor și a comuniștilor polonezi). Analiza lui Novoselsky a fost influențată de evenimentele care au dus la constituirea Republicii sovietice autonome Crimeea, la pierderea autonomiei și deportarea tătarilor, acuzați de Stalin de colaborare cu fasciștii în timpul celui de-al doilea război mondial. Spre deosebire de ceilalți colegi ai săi, nu a considerat Hanatul Crimeii drept o prelungire a Imperiului otoman. A rămas indiferent la ideologia panslavistă și la naționalismul stalinist. Istoricul polonez, Baranowski, a studiat relația cu tătarii și cazacii ucraineni, fără a face referire la canoanele impuse de istoriografia sovietică.

A treia secțiune, intitulată *Uso pubblico della storia (Folosirea publică a istoriei)*, cuprinde trei articole. Primul este semnat de Stefano Santoro, *Clio e i miti nazionali in Europa Orientale durante il „socialismo reale”* (*Clio și miturile naționale în Europa Orientală în perioada „socialismului real”*) (p. 153–176). Autorul face o scurtă comparație a semnificației națiunii în lumea occidentală și cea din Europa orientală, sesizând contextele diferite de dezvoltare istorică a celor două spații. Se prezintă și evoluția conceptului de națiune în ideologia partidelor socialiste și social-democrate până la sfârșitul primului război mondial, dedicându-se un subcapitol aparte poziției marxiste față de națiune. Astfel se prezintă liderii care au încercat o conciliere dintre marxism și națiune înainte și după cel de-al doilea război mondial.

În perioada de consolidare a regimurilor comuniste, în țările aflate sub influența sovietică au fost îndepărtate cu brutalitate personalitățile din cadrul partidelor comuniste cu tendințe naționaliste, implementându-se cu brutalitate modelul sovietic. Moartea lui Stalin a deschis o nouă eră, în care marxismul devenea compatibil cu naționalismul, termen care a fost înlocuit cu cel de patriotism. În acest proces, scrierea istoriei a avut un important rol prin reevaluarea anumitor personalități (în Ungaria: Sfântul Ștefan, Lajos Kossuth; în Cehoslovacia, Jan Hus; în RDG: Frederic cel Mare, Goethe etc.).

În dorința de a câștiga loialitatea maselor, regimurile comuniste s-au folosit de naționalism-patriotism, dar și de antisemitism. Un subcapitol este dedicat simbiozei dintre mitologia națională și comunism în România, posibilă prin: construirea mitului partidului comunist ca fiind urmașul firesc al celor care au făurit statul unitar român, reprezentant al misiunii istorice naționale; ideea protocronistă (exemplu: revoluția lui Horea, Cloșca și Crișan a izbucnit înainte de Marea Revoluție franceză); rescrierea manualelor de istorie; subvenționarea cercetării istorice ce prezenta linia oficială etc.

Daniel Perez este autorul articolului *Rappresentazioni di unità e frattura nei Balcani. La narrazione delle relazioni fra Albania e Jugoslavia da parte del socialismo albanese prima e dopo la crisi del Cominform (Reprezentări ale unității și fracturii în Balcani. Narațiunea socialismului albanez asupra relațiilor dintre Albania și Jugoslavia înainte și după criza Cominform)* (p. 177–198). Autorul prezintă relațiile dintre diferite grupări politice din Albania și Jugoslavia în perioada celui de-al doilea război mondial, în contextul ocupației germane și a luptei împotriva acesteia. Sunt prezentate relațiile de colaborare dintre Enver Hodja și Josip Broz Tito, narațiunea fraternității balcanice în lupta antinazistă, realitate valabilă până în 1948, când Partidul Comunist din Jugoslavia a fost înlăturat din Comintern. Din acel moment, în narațiunea oficială albaneză, Jugoslavia lui Tito a devenit colonială, antialbaneză, exploatoare, spre deosebire de URSS, aliatul loial al Albaniei.

Un mijloc eficient al propagandei comuniste a fost cinematografia, tema articolului semnat de Perrine Val, *La Resistenza vista dal cinema della Rdt (1949–1969) (Rezistența în cinematografia est-germană 1949–1969)* (p. 199–211). Sunt prezentate filme în care se încearcă legitimarea noului regim de la Berlin prin prezentarea eroilor rezistenței germane împotriva fascismului, prin colaborarea cu rezistența franceză. Studiourile germane de film au abordat subiecte dificile, care prezentau dilemele diferitelor generații. Este și cazul filmului regizat de Konrad Wolf, *Sterne*, care a fost prezentat la festivalul de la Cannes în 1959 și care a și câștigat un premiu special al juriului. Pelicula narează povestea de dragoste dintre un ofițer nazist și o tânără grecoaică evreică.

În ultima secțiune, *Bussole*, sunt publicate trei intervenții. Alberto Basciani scrie despre *Bandiera rossa sui Balcani. Le vie nazionali al socialismo nei regimi comunisti del Sud-Est dell' Europa (Steagul roșu peste Balcani. Căile naționale către socialism în regimurile comuniste din sud-estul Europei)* (p. 215–220), iar Fabio Bettanin prezintă *Il „culto della personalità” in Unione Sovietica e nei regimi comunisti del Ventesimo secolo (Cultul personalității în Uniunea Sovietică și*

în regimurile comuniste din secolul XX) (p. 221–225). Prima intervenție este o sinteză a impunerii regimurilor de matrice sovietică în statele est-europene și balcanice, cu excepția Greciei, unde s-au manifestat interesele britanice. A doua contribuție prezintă evoluția cultului stalinist, anul 1949 fiind apogeul acestuia, când s-a sărbătorit a 70-a aniversare a liderului suprem și s-a inițiat și Premiul Stalin pentru Pace. Alte metode de popularizare a politicii sovietice au fost: introducerea unor sărbători legate de statul sovietic, constituirea unei imagistici dedicate conducătorilor statului (postere, afișe), schimbarea numelui orașelor, fabricilor etc.

Mark Sandle încheie secțiunea cu reflecții legate de revizionism, *Revisionismo. Una panoramica concettuale (Revizionismul. O privire de ansamblu conceptuală)* (p. 226–233). Prima manifestare a revizionismului în ideologia marxistă a apărut după moartea gânditorului german Karl Marx, termenul ca atare fiind folosit de Eduard Bernstein, figură importantă a social-democrației germane. Întrebarea-cheie era dacă sistemul capitalist putea fi îndepărtat prin revoluție sau putea fi schimbat prin reforme structurale. În perioada 1917–1945, URSS, fiind singurul stat socialist, a fost și interpret autoritar al doctrinei, recunoscut de toate partidele comuniste. După 1945, revizionismul a fost perceput ca un pericol pentru supremația sovietică, mai ales după exemplul Iugoslaviei din 1948. Revizionismul s-a manifestat între diferite grupări din interiorul fiecărui stat socialist, dar și în cadrul relațiilor dintre partidele comuniste.

Culegerea de studii se încheie printr-o bibliografie cuprinzătoare, indice și informații despre autori. Pentru înțelegerea atotcuprinzătoare a istoriografiei din regimurile comuniste, culegerea prezentată este o lectură obligatorie pentru specialiști, dar și pentru publicul larg, care dorește să afle modul în care istoria a devenit un mijloc de manipulare și de propagandă a regimurilor instaurate după 1945, în Europa orientală și balcanică.

Raluca Tomi